

Аліна Максакова Пантеон Свободи Книга I

Зведення

«Dans les révolutions, il y a deux sortes de gens: ceux qui les font et ceux qui en profitent».

Napoléon Bonaparte

«Під час революції існує лише два типи людей: ті, хто її робить, і ті, хто цим користується».

Наполеон Бонапарт

Частина I. У сум'ятті

Замість прологу до першої частини

Генії утворюються з божевільних. Саме це твердження вже не раз підтверджувалося прикладами з наших власних життів, не кажучи навіть про історію всього людства, про ті далекі часи, коли опора суспільства була ще тільки хистким недовершеним фундаментом... Адже

справді — найяскравіші вчинки безумців, що в силу своїх особливих поглядів на світ є істотами безстрашними навіть до здатності взяти на себе відповідальність, з якою можуть діяти лише «наділені даром Божим».

Вони змінювали Планету в різних напрямках, ніколи й не замислюючись над своїм вродженим талантом і Долею, що наділила їх оцим «дарунком». Вони завжди рухалися проти течії, минаючи стихійний супротив. Вони ніколи не звертали увагу на бурі, що Небеса слали в гнівному пориві (хоч і здавалося, що саме ця чи інша перешкода, відбулася тут і зараз, і персонально для них!) Вони ніколи нічого не пускали на самоплив!

«Сильні Світу Цього» — це прості люди, що, на спільну думку, з'їхали з глузду... Їх називали «тиранами», бо вони не боялися піти всупереч чинним правилам, попри все суще й абстрактне... Втім, сама людина, по суті, не є важливою для Всесвіту: важливим є те, якими сприймаються її вчинки на тлі розвитку вічного буття, й, звісно, саме те, що вона робить вічним і те, що зробило її вічною... Адже невмирущим робить тільки одне — велич!

А я колись думав, що особисто знайомий із чоловіком, що володіє цією величчю ревно й неподільно. Того часу він здавався мені практично напівбогом, який зійшов зі сторінок грецьких міфів:

лише його ім'я справляло на мене незабутнє враження — воно змушувало мене тремтіти всім моїм єством і, хоч як дивно, сприймати його за генія...

Один його погляд постійно вичавлював з мене град холодного поту, а тепер я розумію... то був погляд дикого звіра, що жадає розірвати непокірного на шматки! Одне його слово здатне було пригнітити моє бажання опиратися його волі, а зараз я впевнений... то були слова розлюченого пігмея, що жадає закидати непокірного камінням! Одна його думка лякала й захоплювала тисячі людей, серед яких певне місце посів і я сам! Що ж... то була думка кривавого деспота.

Втім, я, нарешті, второпав — у чому ж була його сила: деспотизм і тиранія швидкоплинні, проте досить-таки ефективні! Вони заворожують і вводять в оману народ, немов малу дитину... І добре... Як же добре!.. Сон, безсилля й омана — не довічні.

1.1. *Non multa, sed multum*¹

Сонце гасило в далині дев'яносто третій рік... То були часи великого Терору й Революцій, державних інтриг і пристрастей, війн і релігії,

---

¹ *Non multa, sed multum* (лат. прислів'я) — має значення «справа не в кількості, а в якості».

сліпого кохання й лютої ненависті, — саме з них починалася Нова Епоха. Здавалося б, лише кілька митей... Проте вони змусили весь світ спливати кров'ю, страхом і славою! Адже славою тоді можна було змити все — зокрема невинну кров.

Ця заява може здатися доволі дивною й навіть, енігматичною, але правда в наш час уже сама по собі була достатньо курйозною...

Втім, у роки громадянської смуги й не повинно бути забагато правди! Це може збільшити загрозу поразки обох сторін... Як говорив один мудрець: «Війна є найбільше ошуканство, в яке люди вірять щемливо, боготворячи його!». До речі, цього «мудреця» я власноруч (за участю «Всесильного» Конвенту) відправив на гільйотину.

Що ж... Слід сказати, що в ту пору кати не знали спокою! Ім'я їм було «Легіон», і цей «Легіон» мордував аристократів і ворогів Республіканського Режиму без відпочинку... А нас, як представників нової Влади, це навіть веселило! Інколи ми не бачили те, що відбувалося біля самісіньких наших носів... І раділи тому, що дивилися на Світ крізь щілину! Адже, саме за тією «щілиною» нам не дано було відчувати жах, що поволі охоплював нашу країну щоразу з іще жагучішим бажанням; не дано було зрозуміти, що наша «Гра Стратегій» насправді — лише гра амбіцій, і що наша хвалена «свобода» — дуже відносна.

Ми жили за одним-єдиним судженням: хто віддає наказ про кару, сам не карає... І карали без зупину! Ми жили Революцією й Конвентом²: Революція — це притулок для страждених, якими були тоді майже всі французи; а Конвент був притулком для Революції. Вони були одним цілим, створювали й підтримували вогнища одне одного... А ми були дровами, якими вони роздмухували полум'я... в зручній для них час.

Конвент стояв над Сонцем... І Сонце стиха його спалювало, спочатку засліплюючи, а згодом — нещадно пропалюючи в його голові величезну дірку. Конвент був подібний до Олександра Македонського, якого водили навколо одного й того самого стовпа до смерті... І це не могло не лякати! Немає на світі нічого страшнішого, аніж зрозуміти, що та неосяжна вершина, останній оплот по-справжньому вільних людей, останній храм Демократії — лише звичайна іграшка, яка скоро набридне всім (і Долі, і Часу) і яку буде знищено. А знищення, до речі, вже й почалося...

Майже в усіх випадках, коли Господь бажає покарати людину, Він забирає в неї розум... Але, відверто кажучи, я ніколи не думав, що й сам буду

---

² Конвент (франц. Convetion) — французьке конституційне й законодавче зібрання, яке засідало з 20 вересня 1792 по 26 жовтня 1795 р.

свідком цієї «Жеребкової Маніпуляції»... Тепер я побачив: як великі стають немічними, як деградує наш «вічний» Устрій, як в очах простих людей потопає надія... У мене на очах зруйнувався Єрихон.

1.2. Fuge, late, tace³

Усе невідоме здається нам грандіозним... Людина, що жила в ізоляції, виходячи на волю або набирає сил, або вмирає, скорена своєю Долею. Той, хто не встигає за життям, життям за це й платить. А життям тоді була Революція... Не звідана жодною з країн Європи, Вона крокувала по самій Франції так самовпевнено, неначе переможець, що оглядає колишнє поле битви... Ось, де був триумф Революції, ось, де був її театр! Париж — саме та сцена, на яку, мов на вітвар, було покладено народні душі, Марсель — батьківщина менестрелів і борців, Варенн — підмостки, на яких ми зіграли драму, Вандея — заклятий і нещадний супротивник, Бордо — колиска й останнє материнське слово!..

Так, революція змінила Світ, а разом із ним — і тих, кого загорнула під своє крило. Вона

---

³ Fuge, late, tace (лат. прислів'я) — біжи, таїсь, мовчи.

подарувала нам славу й засліпила нас нею... Ми не бачили нічого, окрім відображення самих себе — вільних, оповитих Цезарівським лавровим листям, окутаних Братерством і Рівністю. Адже завжди було, є й залишиться сутністю людської вдачі те, що люди в усьому шукають для себе користь. Усі Революції, державні перевороти й громадянські війни — це всього-на-всього спосіб досягнути своєї мети, існування без каст і корупції. Проте зрештою ми завжди отримуємо те, з чого починали...

Навіть особисто я колись вважав, що нам, Великому Конвенту, все-таки вдалося змінити правила гри! Що ж, тоді я був надто наївним дитям, якому ніжно закрили очі і, змазавши брехнею, неначе медом, без шуму і зайвих зусиль приспали... Люди ніколи не бачать того, що суперечить їхнім бажанням! Я винятком не став — марив, сподівався, вірив і боготворив... А чи могло бути інакше? Чи може мала людина опиратися такій великій силі? Хіба можна, стоячи між прикрашеними прапорами й червоними ковпаками, патріотичними гаслами й гравюраами, вдивляючись у красу хаотичної Вільності і Єднання, не бути зачарованим цією запаморочливою височінню?! Мені тоді здавалося, що на світі не може бути нічого більш прекрасного і благородного!

Сьогодні, до прикладу, я відчув зовсім поблизу грізний дзвін набата. Звідкілясь із боку

заходу долинали звуки безладного й абсолютно позбавленого мелодії гулу, що йменувався Марсельезою, у виконанні, мабуть, уже зовсім нетверезого люду. Над моєю головою майорили триколори, абияк прикріплені до стелі. За моєю спиною був широкий стіл, виконаний із червоного дерева, доволі побитий роками й завалений різноманітними клаптиками паперу, яким не вистачало найменшого повіу, аби здійснити перший політ, а з боків від столу розкинулись бравим ладом місця депутатів та інших народних діячів, які поки що неспішно стікалися до Тюільрі⁴, немов піщинки, що невпинно плинуть до безкрайньої пустелі. Стояв я сам посеред величезної зали, неначе маленький оазис, що безпричинно втрапив до цієї щоденної смуги, і, схрестивши руки на грудях, мовчазно чекав початку нової «п'єси».

Конвент був місцем, де майже щотижня (інколи навіть кілька тижнів поспіль — без перерви і перепочинку) приймалися рішення про страту. Мордували всіх без винятку: деяким представникам

---

⁴ Тюільрі (франц. Tuileries) — колишній королівський палац у Парижі. 10 серпня 1792 року палац було захоплено революціонерами, тут розташували Конвент, а після — Раду Старійшин. Згодом Тюільрі став резиденцією імператора Наполеона Першого.

політики не щастило до такої міри, що вони прямували із самого засідання не додому чи в робочі кабінети, як зазвичай, а на ешафот. Ми чекали своєї черги, майже благословляючи вбивць на звершення нових злочинів...

Вдруге вже Париж рятував Францію... Вдруге вимагав передати правління самим мешканцям... Вдруге все закінчувалось одним і тим же — жертвами розстрілів. Марат⁵ діяв швидко і, попри все, переконував Конвент у тому, що це є необхідним для благополуччя нашої країни. Я фактично ненавидів Жан-Поля і взяв за звичку прямо говорити йому про свої переконання, саме тому «друзі народу» вважали мене мало не роялістом, звинувачуючи мою особу в аристократичному походженні. Так, я був колись графом... Так, я мав вплив при дворі короля... Так! Проте, я ніколи не поділяв поглядів Людовика⁶ на становище в державі... І жодний із них не міг знайти на мене «слухний» компромат, адже я мав досить вдалий аргумент — народ мене обожавав.

Французи, досить необачно іменуючи Марата

---

⁵ Жан-Поль Марат — французький лікар, публіцист, революціонер під час Великої французької революції, голова Якобінського клубу.

⁶ Людовік XVI — король Франції з 1774 року, під час правління якого сталася Велика Французька Революція.

«Пророком», мене називали «Непохитним», адже тільки я міг так довго триматися за соломинку тоді, коли все моє тіло потопало в свавіллі Конвенту і його «неупередженій» волі. Я не можу сказати, що невдоволений ставленням до своєї персони, але почесні псують кожного — починаючи з короля й закінчуючи звичайним громадянином... Це вже не моє сумбурне упередження; це — закон, яким нас, на жаль, наділив Всесвіт!

Залишившись на самоті з набридливими думками, я поволі сприймав становище по-новому. Переляк від пізнання того, що все навколо практично втратило свій сенс, не давав мені спокою; щемливе бажання втекти звідси не давало мені перепочинку; а відчуття особистої немічності душило зсередини. Ставши безсилим, потроху втрачаєш все...

1.3. Delictum omissionis⁷

«Нещасний той, хто німий!» — таким був головний закон Конвенту. Якщо не можеш захиститися від можливих звинувачень, ти вже наполовину мертвий. Інше ж не змусить себе

---

⁷ Delictum omissionis (лат. прислів'я) — злочин бездіяльності.

чекати! Революційний Трибунал⁸ діяв блискавично і без зайвих міркувань, немов налагоджений годинниковий механізм. Я був однією зі стрілок цього механізму, і кожне моє слово, кожна депеша, кожний крок знаменували її безупинний рух... Я чув відлуння свого ж голосу від стін будинку на Пті-Карро. Зараз він звучав так грізно і чітко, як ніколи, в тембрі вчувалися зрадливі нотки холодної сталі, а дихання давало надшвидкий ритм, що й інтонація ставала все більш жорсткою й необережною.

На моє бліде чоло золотою змією падало сонячне проміння, що пробилося крізь невелику щілину у вікні, на яке Дантон⁹ так упереджено начепив щось на кшталт подоби тюлю. Мої, карі, кольору перестиглої вишні, очі горіли в гніві; мої, скривавлені, покусані губи побагровіли, міцно притиснувшись одна до одної; моя насолена перука

---

⁸ Трибунал (франц. Tribunal révolutionnaire) — суд, створений у Парижі Національним Конвентом під час Французької революції для суду над політичними злочинцями, що став згодом одним із найпотужніших «двигунів» так званої «Епохи Терору».

⁹ Жорж Жак Дантон — один із батьків-засновників Першої французької республіки, співголова клубу кордельєрів, міністр юстиції за часів Французької революції, перший голова Комітету громадського порятунку.

валялася неподалік; а моє серце шалено витанцьовувало карманьйолю.

У такі моменти я не усвідомлював, що насправді керує моїм тілом. Мить «святого» запалу примушувала мене, голову Комуни, Громадського Обвинувача, тремтіти від злості й битися в істериці, як нетямущу трирічну дитину. Проте на це здатна була не тільки моя вроджена гарячковість... Комітет Громадського Спасіння¹⁰ робив це також доволі послідовно.

— Дурість! — нарешті заявив я й у знесиленні впав у глибоке «вольтерівське» крісло, що мирно займало своє місце біля секретера. — Ви вважаєте, Бордо й інші повсталі департаменти місцями фіглярства, а я бачу в них загрозу реальну й неминучу! Ви вважаєте, що жиронда й роялісти пограються в героїв, і охолонуть?! А я знаю — вони не зупиняються перед бездіяльністю! І, якщо ви всі зібралися перечекати й нічого при цьому не робити, то виспіву — часники цього заколоту!

— Бережися, Мерсьє! — вигукнув Дантон, піднявши на мене розлючений, але сповнений якогось дивного співчуття погляд. Він сам, разючий для всіх ворогів Республіки, немов грім, у цю

---

¹⁰ Комітет Громадського Спасіння — орган революційного правління періоду Великої Французької Революції, створений 6 квітня 1793 року з метою дати енергійну відсіч опозиції.

секунду, здавалося, борюся сам із собою — час від часу то зеленіючи, ніби бажаючи виплеснути жовч, то рожевіючи, перетворюючись на дикого дракона. — Бережися, бо ти необережно запалюєш гніт!

— Нехай швидше настане час вибуху!

— Не богохульствуй, громадянине! — Дантон на мить затнувся, ніби обмірковуючи власні слова, а потім упевнено зробив крок мені назустріч. Він на вигляд був божевільним дикуном, готовим зубами вгризтися в моє горло, і моя рука трохи здригнулася; я поспішив закласти долоню за закат жилета.

— Ти щось знаєш, правда? — ця фраза пролунала дуже несподівано десь із кутка приміщення. Тихий спокійний голос належав чоловікові, що, сидячи в темряві тіні, скидався на велику книжкову шафу. Він був блідий і худорлявий, проте тримався так, ніби цієї миті перебував в обіймах гарячої ванни.

— Я знаю те, що нічого не знаю ¹¹, Робесп'єре ¹²! — відповів я й нервово поправив

---

¹¹ Я знаю, що я нічого не знаю — вислів, що приписується давньогрецькому філософові Сократу.

¹² Максиміліан Робесп'єр — діяч Великої французької революції, відомий сучасникам як Непідкупний або Шалена Гієна, один із лідерів Великої Французької революції,

кокарду, недбало прикріплену шпилькою до подборту. — Ти теж нічого не знаєш, і мене це лякає, Максиміліан... Це мало б усіх злякати!

Він підійшов до мене. Будучи на зріст нижчим за мене, він все-таки мав вигляд стіни, обтягнутої одягом, ніби плющем. Я почувався перед ним незахищеним немовлям, адже він вселяв у мене почуття неоднозначні й водночас пригнічував. Тоді Робесп'єр був для мене героєм Революції, її нетлінним обличчям, втіленням найяскравіших змін.

— Революціонери не бояться, а...

— Діють! Знаю... Я ж вимагаю цих дій! — закінчив я за нього й закинув голову назад, розглядаючи поперечні балки, що підпирали будову, вберігаючи від падіння. Я замислився.

— Діятимемо не ми, а гільйотина! — несподівано заявив Марат, підвівшись на свої тоненькі, як два старі багнети, ноги. — Можливо, нам треба буде відрубати п'ять-шість тисяч голів... Проте, якщо доведеться відрубати й двадцять тисяч, не можна вагатися жодної хвилини!

Я обдарував Марата тим поглядом, яким зазвичай оглядають купу гнилої білизни, винесеної з якої-небудь міщанської лікарні. Саме після цієї

очільник, можливо, найрадикальнішого революційного руху — яacobінів.

фрази він став мені ще більш осоружним, хоч я вже був уважав, що пік моєї лютої ненависті до нього давненько минув. Будучи закінченим тираном, ніби цього мало, він був ще й брутом! Саме зараз лиш кількома словами він зраджував усі ідеали, за які ми боролися, зраджував усі Права Людини та створені ним же статuti! Він зраджував себе... і, що набагато гірше, він зраджував французів! Найцікавіше — він був із-поміж саме тих людей, обраних, які ніколи не зупинялися перед своєю метою; це робило його майже маніяком. Він не мав уявлення про якісь, хоча б умовні, але все-таки межі і вважав за божевілля думати, що для нього щось є неможливим чи недозволеним. Ми втрюх терпіти не могли цього вискочку, але намагалися не виявляти свого ставлення публічно. Напевно, такий розклад обставин був пов'язаний із незмінним і запаморочливим впливом Марата на наші голови. Я гадав, що стільки найгіршого, як у переконаннях цієї людини, вже не придумати... Проте жорстоко помилявся. Він особисто демонстрував усі ті негативні риси, якими тільки могла бути наділена людина! Хитрий і непостійний, як Іуда, антагоністичний і заздрісний, як Каїн, твердий і чужий усьому людському, як Торквемада¹³, і, що

---

¹³ Томас де Торквемада — Великий інквізитор Іспанії, що зміцнив і розширив діяльність інквізиції.

найобразливіше, красномовний, ніби сам диявол! Інколи навіть думаю, що ми ненавиділи його тільки за те, що він був сильніший за нас і набагато небезпечніший... Але це відчуття покидало мене блискавично, коли Жан-Поль розкривав рота. Дантона, на підтвердження моєї «теорії», пересмикнуло від голосу Марата, і він граційно (хоч цей епітет і не був властивий йому в повсякденному житті) вигнувся, як вигинається дика кішка, перш ніж атакувати.

— Ви знаєте, — говорив далі Марат, усім своїм кістлявим «каркасом» спираючись на спинку стільчика, спідлоба оглядаючи нас всіх по черзі, — що я виступаю за диктатуру. Наголошую на тому, що тільки вона зможе...

— Ти станеш диктатором тільки через мій труп, Марате! — гнівно насупивши брови, кинув крізь щільно стиснуті зуби Дантон. Це пролунало, як виклик, і його поспішив прийняти Жан-Поль. Він супроводив свою відповідь єхидною кривою посмішкою, з якою зазвичай підписував смертні вирoki. Це була посмішка найнещаднішого ката, позбавленого глузду, скривдженого Долею, який нарешті дорвався до своїх беззахисних жертв.

— На моєму рахунку тисячі трупів! Ти вважаєш, що мені не все одно, чи буде ще один? — сказав Марат, і його посмішка розтягнулася ще більше, оголюючи рівні, вкриті шаром жовтого

нальоту, зуби. Він жалив нею, мов рапірою, і завжди завдавав супротивникові нищівної поразки. — Втім, якщо вже ти, Дантоне, настільки критичний, я пропоную ненадовго залишити це питання. Ми обговоримо його з Робесп'єром наодинці. А тепер, панове, я порадив би вам почати обговорення ситуації в країні, яке так турбує нашого друга.

Тут, його погляд, їдкий і хворобливий, ліг на мене і змусив від несподіванки остовпіти. Я ще й досі пам'ятаю його... Мені тоді здавалося, що Марат вирішив пронизати мене лезами, які так довго вирощував у своїй душі. І, в той момент саме той неочікуваний напад, викликаний емоційним збудженням, зламав мені всередині ребра.

— Ох, я стурбований? Не применшуй наслідки терору, Марате! Я не те, що «стурбований», я ж у жаху! — вигукнув я після нетривалої паузи й знову схопився на ноги. — Ти хочеш деспотизму? Що ж, це дуже слушно! Але в тебе немає жодного права! Народ не вкладав владу до твоїх рук... Народ, який отримав необмежені можливості ще тоді, чотирнадцятого липня¹⁴.

— Ти — дурень, Мерсьє! — в'їдливо пирхнув

---

¹⁴ 14 липня 1789 року — День штурму (взяття) Бастилії. Тепер 14 липня є національним святом Франції й відзначається щорічно.

Марат. — Вважати, що Свобода триматиме Францію у своїх обіймах без допомоги тоталітаризму... Я розплющу тобі очі: ці переконання ілюзорні й миттєві! Ти дієш на гарячу голову, з якої ще й протяг не встиг вийти!

— Так, хай йому біс! Так! А окрім цього, у мене ще є уявлення про егалітаризм! Можливо, це саме й робить мене безглуздим у твоїх очах... Але це твоя проблема, громадянине! Твоя, бо я не бажаю миритися з твоїми яacobінськими підступами!

— Хіба людину можна звинувачувати в його поглядах (особливо, якщо вони спрямовані на благо його країни)? Як недобре, громадянине Мерсьє... Ти що ж — зібрався суперечити самому собі?!

— Марате, не смій!

— Чого «не сміти»? Невже, ти хочеш заборонити мені говорити правду, нехай її й не поділяє ніхто, окрім мене? Ха! Виходить, говорячи про Права Людини, ти забуваєш про них же в якихось життєвих ситуаціях?!

— Людина, яка занапастила таку величезну кількість життів, по-моєму, не має взагалі жодних прав!

— Це означає, що в тебе стільки ж прав, скільки й у мене, громадянине Громадський Обвинувач, адже ми ж рівні в тій смертельній статистиці?!

Кімнату заповонила тиша — напружена, дзвінка, небезпечна... Ми билися один із одним із такою справжньою люттю і злістю, немов два пси, котрі б'ються за шматок прогнилого сирого м'яса, навіть не помічаючи того, що в результаті переможцем стане така сама суперечка, нова суперечка...

Ми обоє породжували в собі почуття нерозумної ненависті, й із нього цебеніла кров, немов із гниючої рани, погрожуючи будь-якої хвилини оголосити летальний вирок. А чи могло бути інакше? Якщо запхнути до замкненої банки двох мурах, то вони зжеруть одна одну... Ми були гіршими навіть за мурах!

Двоє найбільших ворогів ганялися один за одним, намагаючись неодмінно залишити опонента позаду... Але як же ми помилялися! Ніколи не можна обертатися до ворога спиною! Можливо, саме тому ніхто з нас ще не взяв гору над іншими: коли обертався один, інший — підло завдавав йому удару, й навпаки. Ця «процедура» тривала нескінченно, так само нескінченно, як і наша неприязнь!

Переконання, ідеї, міркування, обставини, характери, темперамент і, зрештою, навіть сама Доля зіграли з усіма нами злий жарт, зіграли з усією Францією!..

«Розділяй і володарюй» — Цезар знав, що

говорить! Мабуть, роздробленість вирішила скористатися цією тактикою й прокручувала свою брудну справу досить вдало!

— Панове, панове! — вигукнув Жорж, голосно плеснувши долонями. — Завершуйте цей балаган!

— Справді, — підтримав Робесп'єр, що доти похмуро потирав перенісся. — Нам усім відомо, громадяни: час — це кров, зволікання — це смерть, неробство — це добровільна страта!

Ми з Маратом відскочили одне від одного, немов вилаяні школярі, які нарешті зважилися на недовгочасне «перемир'я». Наш гнів нікуди не подівся, просто переріс у приховане глибоко всередині обурення, що нещадно розриває плоть на скривавлені шматки.

— Прекрасно!.. — голосно видихнувши, прорік я і відвернувся до віконного отвору. Я хотів уникнути нікому непотрібних провокацій. Мені здавалося тоді, що я зможу розгледіти в цьому маленькому отворі, не прикритому грубою суконною тканиною, свій порятунок, свій вихід із цієї задушливої «тюремної камери». — Заколот у Вандеї ¹⁵ спричинив багато небажаних Конвенту

---

¹⁵ Заколот у Вандеї (франц. Guerre de Vendée) — збройне повстання роялістів і католиків проти уряду революційної Франції переважно у західних провінціях, в районі Вандеї й

наслідків. До прикладу, тепер, окрім сусідніх європейських країн, проти нас підняли зброю ще й французи! Республіка оголила свої драконівські кільця під Парижем і готова спелити його до основи! Звичайно, їхні вимоги не позбавлені здорового глузду, проте за ними ж відбудеться чергова бійня. Я знаю, панове, що ви не підете на поступки представникам влади жирондистів! Але, прошу, хоч би мене вислухайте! Максиме, Жорже й ти, Жан-Полю, згадайте «вересневі розстріли»¹⁶! Хіба вам того було мало?!

— Т-ти хочеш, щоб ми заплющили очі на підступи ворогів Революції й приповзли до них на колінах в ім'я укладення мирного договору, який не триватиме довше за кілька місяців?! — маленькі очі Марата блиснули недобрим вогнем і забігали з одного боку в інший, явно провіщаючи щось недобре. Втім, я теж не вселяв обнадійливих думок щодо стриманості — важке дихання й похмурість швидше робили мене схожим на розлюченого професора якої-небудь Сорбонни, ніж на іменитого державного діяча.

сусідніх департаментах у 1793–1796 роках.

¹⁶ Вересневі розстріли (франц. Massacres de Septembre) — хвиля вбивств та самосуду, спрямованих проти ув'язнених представників дворянства й духовництва, яка відбулася під час Великої Французької Революції.

— Так, Марате! Ти правильно мене зрозумів! — відповів я, і пошепки пробурмотів собі під носа: «Хоча, я й не думав, що таке взагалі є можливим!».

— Це обурливо!

— Проте мудро. — кинув Робесп'єр і швидко поглянув у мій бік. — Я згоден піти на переговори, якщо їх визнає Конвент.

Марата кинуло в жар. Він почервонів, мабуть, не гірше за стиглий томат, але тримався з останніх сил, хоча мовчання й не входило до списку його звичок.

А я відчував тріумф! Мій біль, мої страждання, мій піт нарешті було винагороджено! Напевно, майже кожній людині на білому світі було б, принаймні, приємно розуміти, що твою думку поважають. Окрім усього цього, невимовний захват повинно давати також усвідомлення, що ця сама «думка», можливо, врятувала тисячі життів. Проте разом із радістю мене раптом охопило відчуття пекучого й надокучливого страху: над нашими головами висіла загроза величезних масштабів, а ми, знаючи про це, склали руки й чекали тієї миті, коли вона все ж розчавить Францію своєю важкою тушею. Жах сковував мене своїми холодними путами, висушив мені горло і, стискаючи його, позбавив мене здатності рухатися. Можливо, це було лише моїм безглуздим припущенням! Однак,

яким же вагомим воно було! Навіть якщо Комітети не накладуть вето на переговори з «ворожими» департаментами, чи є гарантія того, що посланець опозиції буде розсудливим і не спровокує виверження того «ходячого» вулкану, ім'я якому Максим?!

Звичайно, Робесп'єр не показав би йому своє розчарування... На жаль, у цій людині помирав великий актор — він міг стерпіти як звичайну зневагу, так і фізичне насильство. Втім, це чудове «терпіння» виливалося в страхітливі наслідки — практично всі супротивники зустрічалися з трагічним кінцем, надалі годуючи в землі черв'яків... Інколи мені здається, що за часів Революції на Робесп'єрі світ зійшовся клином. Він був невіддільною частиною всього, що відбувалося тоді в Парижі, й у Республіці, і, хто ж його знає, може, й у всій Європі?! Робесп'єр відрізнявся від інших тим, що все тримав у собі, а його несамовитий самоконтроль примушував мене захоплюватися цією легендарною особою. Я частенько замислювався над суттю Максиміліана... Адже, примушуючи народи тремтіти в передсмертній агонії, він однією тільки присутністю міг обдаровувати людей новими пристрастями. Максим міркував нестандартно і завжди так, що стрімкий хід його думок відлякував простих смертних. Думаючи, як Зевс, що дарував

невірним блискавки з бідами, звеличуючи й вигадуючи закони, як сама Феміда, і обожнюючи своє ремесло на заздрість навіть Апполонові, він був також найбільшим драматургом усієї Франції, негамовним поетом Терору, непереможним Шекспіром, що розпоряджався життями, як окропленим чорнильним пір'ям. А чи був Робесп'єр людиною? Інколи мені самому складно відповісти на це запитання, хоч я був досить близьким його знайомим. Максим був замкнутий і завжди обачливий. Будь про що я ніколи не міг точно сказати, що він знає більше за інших... Проте, я ніколи не чув від нього також, що він був не в курсі чогось. Не перебільшуючи існуючі факти, я все ж можу запевнити будь-кого в тому, що навіть найгрізніші персони прийшли б у жах від інноваційних помислів Робесп'єра... Своєю загадковістю Робесп'єр породжував дедалі нові уявлення людей про світ.

Адже у своїх мріях, інтересах і талантах що могли сказати люди, вкинуті монархією у закислу епоху Середньовіччя? Те, що світські й «плотські» втіхи для них мали б бути чужими, і що єдиний шлях, по якому вони повинні крокувати — шлях преклоніння?

Ні-ні! Робесп'єр (а також представники Нового Режиму, звичайно) бажали для суспільства абсолютно інших пріоритетів. Я завжди був твердо

впевнений у тому, що Революція тоді перевернула світ з голови на ноги, вказавши нам на зарослу стежку до майбутнього. Але, найімовірніше, ці переконання переслідуватимуть мене до самої моєї кончини.

1.4. У міру вимоги

Я гадав, що все в нашому світі подібне до земної кори, сформованої як щось нерухоме й позбавлене здатності до надзвичайних звершень. Та Небеса не переставали мене дивувати зі щоразу більшою мірою. Багато хто вважає, що кожний представник *homo sapiens* сам чеканить собі Долю, добираючи матеріали, знаряддя й остаточний результат. Кажучи про те, що зрештою все виявляється досить «можливим», я можу сперечатися годинами! Людина — маленька, безсила, безрозсудна істота! Хіба, ми здатні втямити суть своєї Долі?!

Якщо так, то, напевно, Доля вже зіграла з нами свій злий жарт, і розвиток наших дій уже визначено її загадковою суттю.

Конвент був загадковим не менше за саме Провидіння, й так само, скориставшись немічністю, писав майбутнє, як це роблять неслухняні школярі, що, окрім тексту, залишають на папері й чорнильні плями. Він був поривчастим і, безперечно, гарячим,

як молодий коханець, що з головою поринає в чудові пристрасті, свавільним і грубим, як самотня стара, що забагато побачила в житті й була збита ним же з ніг, непостійним і вередливим, як палкий рожевощокий парижанин, завзятим і пафосним, як будь-який старий вояка, і розбурханим, як найсильніші води, що вивільняють спалахи свого гніву в нутрошах гейзерів.

Крім того, Конвент не дотримувався єдиної думки! Ведучи кровопролитну війну, кожен із його комітетів був готовим розірвати на дрібненькі шматки будь-який інший. Від цієї вічної боротьби титанів тхнуло вседозволеністю й експансивністю... Як же ми могли вкотре дозволити їй вершити над нами суд? Як ми могли опуститися до рівня бездушних іграшок у руках тих, хто просто був кровожерливішим за нас самих? Ймовірно, в той час, усім це було невтямки.

А розумні цим користувалися. Вони використовували народну несвідомість у своїх цілях — для забезпечення вічної Революції, вічного Терору, вічних Міжусобиць! З наміром зберегти Конвент на віки, як єгиптяни зберігали скелети колишніх Великих Людей, муміфікуючи їх, щоб гнили в просторі піраміди разом з усіма скарбами й минулими привілеями. Тепер ми можемо чітко побачити проблему Конвенту — він був величезним центром консервації, який нічого не

бажав реформувати чи робити бодай щось для розвитку своєї країни, й керувався винятково архаїчними важелями управління. Зробивши ставку на компетентність цього «чортового закладу», я жорстоко прорахувався...

Комітет Громадської Безпеки одноголосно погодився вислухати посланця з департаменту Канни. Тут уже його звинувачувати не можна! Проте, за наслідки, які спричинила та злощасна зустріч, довелося дорого заплатити... Комітетом було вирішено діяти за «принципом Леоніда»¹⁷, засудивши дипломата Д'Арре... Але чи було це рішення правильним? І головне: що тепер чекає на наших безрозсудних спартанців?!

1.5. Скидаючи пута

Спаляючи старі мости, ми зводимо собі нові. Звергнувши в пучину одного ідола, ми саджаємо на Олімп іншого. Цей цикл — безперервний і чіткий, бо люди ще з дитинства звикають до порядку, дисципліни й слухняності; на цьому, наче на трьох

---

¹⁷ «Метод Леоніда» — авторський вислів, що означає вбивство послів, дипломатичних представників в іншій країні тощо на прикладі дій спартанського царя Леоніда, що вбив перського посланця під час грецько-перських війн 500–449 рр. до н.е.

китах, сяк-так тримається весь наш світ. Природно, що в ранньому віці ми зобов'язані виконувати батьківську волю, оскільки це є законом нашої честі й доказом власної гідності. Коли людина нарешті вже перестає бути дитиною, їй належить відкинути всі схожі казочки на другий план і втямити: якщо хочеш бути вільним, треба боротися, якщо хочеш бути рабом — достатньо лише опустити руки й покірно схилити голову перед сильнішим представником суспільства. Свобода народу — це передусім свобода духу. Якщо в'язня, що жив в очікуванні межі, краху й смерті, все життя думаючи про те, що пригноблення його прав — цілком дозволена норма, випустити на волю, то він повільно почне деградувати. Якщо ж випустити на волю полоненого, що жив колись у п'янкій вседозволеності, то він зрадіє й зробить усе, аби не повернутися назад до тієї сирій тюремної камери. Відтак наступне запитання — кого відповідно до таких обставин ошчасливить Всемогутній Випадок? На мою думку, відповідь на це запитання одна.

Отже, мужньо приймаючи удари Долі, ми частенько забуваємо про синці, які вони нам ставлять постійно й невідворотно. Людина, в силу своєї неосвіченості здатна існувати лише в одній сфері Буття. Як на мене, це для неї повинно бути ганебним! Як же можна з повагою ставитися до тих, хто перетворює орлів на безголосу індичатину? Для

тих, хто був підданий цьому «магічному перетворенню», обґрунтованим аргументом для захисту є тільки те, що вони не можуть не піддатися впливу сторонніх чинників. Приміром, слухаючи Демосфена, Перикла або Арістотеля, не бути пригніченими їхніми блискучими мовними зворотами і не залишитися враженими їхнім мистецтвом, відкинувши свої власні думки — все одно, що звершити істинного подвиг! Тільки подолання таких труднощів може загартувати в людині характер, що, до речі, дуже личить їй. Тільки перетнувши Рубікон, Цезар отримав над своїми недругами перемогу! Тільки, зрівнявши з рівнем моря стіни міста, афіняни взяли Карфаген!

Прагнення! Ось чому зобов'язані всі революції, війни й опальні «Вікторії»! У принципі, лінощі й страх, напевно, також непогано вміють впливати на поліпшення руху... Але, який сенс громити щось, якщо не можеш замінити його кращим? Нещастя — те, що до другого запитання більша частина соціуму взагалі жодним чином підходить не бажає! В результаті ми отримуємо: бездушний камінь, що колись мав честь бути чиймсь житлом, тепер — розкиданий на кілометри навсібіч, урочистість дикої природи, що хижо захоплює все слабо захищене родом людським, і свято неосвічених дикунів, які колись іменували себе «Мечами Правосуддя»... Як це моторошно!

Справді, хаос завжди супроводжує людей незалежно від обставин. Ми помічаємо його в усі часи, але лише безглуздо усміхаємося його нетлінному образу... Втім, добре сміється той, хто сміється останній. Століття привели людство до того, що нам потрібен контроль, а коли він зникає, чинності набувають правила, підняті на трон Анархією. Її царювання майже в усіх випадках триває недовго, але все-таки встигає розігріти народний ентузіазм такою мірою, що всі події здаються нещасним езекуцією. А потім — все знову повертається на свої круги...

Нові лідери спочатку видаються практично новими Мойсеями, які вивели країну з тяжкого становища, з політичної ями й економічного занепаду, й заслуговують на загальне визнання. В таких випадках варто згадувати, що сам Мойсей сорок років водив уродженців Ізраїлю по пустелі з метою позбутися тих, у чиїх жилах є хоч крапля рабської крові. Ймовірно, він вважав, що рабство — це стан душі, і, усунувши його ззовні, можеш із досадою виявити рабство в глибині тіла. А проблемою нової влади є те, що вона не в змозі зробити те саме.

Представники Конвенту кидалися з одного боку в інший, мов скажені пси за порохом, не помічаючи того, що ось-ось самі ж і підірвуться.

1.6. Чим вище, тим болючіше

Цькування народу — сила будь-якої влади. Боягузливість простих громадян породжує в керівному стані невблаганне почуття власної важливості. Варто тільки «нижньому» соціальному прошарку хоч трішки ослабити опір, і політики з радістю сідають йому на шию. Від початку всі ми далеко не були дітьми, тому система, побудована Комітетами, була для нас прозорою. Проте, коли питання заходило про які-небудь дії, страх перед ними накопичувався, немов снігова куля, й ми не сміли говорити про це вголос. Народ же покірно опускав голову в очікуванні нового удару...

Безглузді розстріли тривали. Я, Дантон і наші союзники гнівалися: видавали газети з провокативними статтями, брали слово на засіданнях та відкрито заявляли про своє невдоволення. Абсолютно всі наші старання вміло долалися якобінцями. Жиронду¹⁸ — останній опозиційний блок у схемі управління — розпустили; багато її послідовників було віддано в «розпорядження» гільйотині, інших — відправили в довічне вигнання. Багато хто з них самостійно покінчив з життям, не маючи сил більше жити в

---

¹⁸ Жиронда (франц. LaGironde) — одна з політичних партій — учасниць Великої Французької Революції.

умовах, які диктували люди Жан-Поля.

Ну, а сам Марат не знав меж! Його прагнення вже заходили занадто далеко. Його тіло неквапливо знищувало важке захворювання, а примарний страх виявитися жертвою змови остаточно затьмарив егоїстичний розум. Жан-Поля зсередини з'їдали потаємні фобії, вони ж його примушували рухатися в бік обриву. Він не помічав нічого й нікого навколо себе, мов сліпий страждальник із софоклівських трагедій. Він не бажав чути, та й, чесно кажучи, не особливо й слухав жодного з нас, вважаючи, що, якщо все суспільство було ним невдоволене, він діє в абсолютно правильному напрямі. Тиждень тому він наважився чи не стусанами вигнати зі свого дому Демулена¹⁹ — одного з найвпливовіших людей, який «не так» висловився про поняття «Національної Свободи» в його присутності. Слід відзначити, що це досить негативно позначилося згодом на репутації всіх його сподвижників, а він лише сприйняв це за вдалий жарт.

Втім, у всього є свої наслідки! Якщо раніше проти нього виступали всі, окрім парижан, то зараз і саму столицю охопила «чума сумнівів» щодо

---

¹⁹ Каміль Демулен — французький революціонер, діяч Французької революції. Депутат Конвенту, боровся проти жирондистів. Прихильник Дантона.

«Маратів». Сяйво його звершень повільно згасало, розчинившись у сильнішому сяйві, що його створювала Народна Благодать. Здавалося б, віряни його Сили нарешті відвернулися від свого владолюбного божества й готові були зрадити його чорну немилість.

Кажуть, що не існує меж... Тоді на чому зараз стояв кожний представник народних інтересів? Майже кожні три години спостерігаючи зі свого вікна страти, жити в постійному страху, що ось вже й вона, твоя черга... Вже ж наближається... Це нестерпно! У наших жилах вирувала кров і серце задавало новий, сатиричніший ритм. Революціонери стрепенулися.

Тепер наші голови заповонило нерозуміння. Ми переходили від одних крайнощів в інші, як звірі, загнані в кут; намагаючись уникнути падіння в одну прірву, ми кидалися до іншої. Людям завжди властиво було діяти так — згідно з усталеною загальною формулою, підкорюватися «стадному інстинкту». Відтепер суспільство наше поділилося на чотири табори: перший був за Революцію й Марата, другий — за Революцію, але проти Марата, третій — проти обох попередніх, а четвертий складали матері й маленькі діти. Суть останнього полягала в заспокоєнні заради блага припинення кровопролиття на теренах нашої Батьківщини.

Відверто кажучи, якби мені дозволяли честь і

мої переконання, я також став би на бік останніх, але терпіти гніт з боку своїх же було викликом для кожного чоловіка. Виступаючи з трибун, депутати, які ще залишились вірними Республіці, зривали собі голоси, а інколи навіть гріли долоні об ефес шпаг; прості громадяни влаштовували на вулицях мітинги й провокували сутички з гвардійцями Конвенту; вчителі підбурювали дітей на необдумані вчинки та небезпечні розмови, через які на ешафот «почесним ладом» зійшло вже щонайменше десять представників майбутнього покоління. Країною правило хвилювання. Що ж, змію у високій траві мало хто здатен зловити, інколи для цього потрібні роки, але, спіймавши її, нам потрібно лише кілька хвилин на те, щоб придушити гаденя.

Сьогодні ж настав час Марату, нарешті, задихнутись, заспокоївшись навіки в народних руках.

1.7. Кат і жертва

Тринадцяте липня було днем, який не віщував нічого поганого, однак і хорошого теж. Якщо траплялися в ці роки дні, які повинні були кардинально змінити все і всіх, то сьогоднішній був явно не з них. Вулицями, як і раніше, курсували карети й економніші екіпажі, запряжені лише одним конем і не оснащені дахом. Люди, як і

раніше, насміхалися над своїми злощастями, заклопотано ходили базарами й салонами, сварилися один із одним, щедро виливаючи різні лихослів'я. Департаменти, як і раніше, без перепочинку гризлися між собою, а над Парижем зависла грізна чорноока хмара. Буря, вітер, блискавки, грім... На цю непереможну урочистість природи не можна було дивитися без побоювання!

Моє серце ніби намагалося злитися зі скаженим биттям крапель, які розгублено тарабанили барабаним дробом об залізні бляхи, що іменуються дахом, і, стискаючи груди, провокувало нестерпний біль. Дахи будинків і шпилі костелів миттю зблякли. Вони були прекрасні вдень, коли на них падав священний сонячний блиск, а зараз, на хвилі занепокоєння, наганяли тугу. Проте, якщо подумати, ця здатність стосувалася не лише храмів.

Я, подоланий різними важкими думками, похмуρο відкинув перо вбік і, поривчасто підхопившись із стільця, зчепив тремтячі від злості руки в замок, підійшовши до віконного отвору. Мене охопило досі незвідане почуття — тіло бажало нових звершень, захопленого виру боротьби, гучних розмов і, нарешті, дій. Котру добу поспіль я не виходив зі свого дому, випалюючи дорогоцінний час з листами й наказами, який день я вже не змикав повік в очікуванні чогось феєричного

й одночасно жахливого, й котру годину я обмірковував обставини, що склалися? Я збився з ліку.

Відтепер Революція заганяла Республіку в невивідне і досить-таки жалюгідне становище. Росія, вигнавши нашого посла за свої межі, віднедавна оголосила Францію «небезпечною» державою та розірвала з нами абсолютно всі стосунки, що існували раніше. Англія збирала кошти і союзників на війну з нами. Пруссія та Іспанія вже робили спробу нападів, але, на превелике щастя чи, можливо, на превеликий жаль, у них поки що не вийшло побувати в ролі загарбників. Австрія мовчить, проте досі пам'ятає про заподіяне лихо своїй Марії-Антуанетті²⁰. Одне слово, вся Європа віднині була проти Франції, а вся Франція — проти Конвенту.

Що ж, мабуть, найближчим часом повинно було статися щось, що врятувало б нас або кинуло в обійми Аїда... Коли настає час голоду й занепаду, згряя левів або жертвує кимось одним заради харчування й виживання інших членів, або ж вони

---

²⁰ Марія-Антуанетта — королева Франції, дружина Людовіка XVI, дочка Марії Терезії й Франца I, правителів Австрії. Від початку Французької революції була натхненницею контрреволюційних змов та інтервенції. Засуджена Конвентом і страчена на гільйотині.

гинуть всі разом! І всі ми розуміємо, що леви обирають перший варіант. Департамент Канн не гірш від левів, досить швидко вибрав свою жертву.

Дивно, звичайно, але це факт: рано чи пізно кат сам же лягає під своє ж лезо. Коли проливається кров ката, який залякував усю країну, нація може зітхнути спокійно. Я ніколи не уявляв, що сталося б зі мною в ту мить, якби не стало того, кого я вважав безсмертним, незнищуваним. Що ж, я вже можу чітко описати свій стан... Спочатку мозок надзвичайно довго переробляє отриману інформацію, але ніяк не може вирішити — радіти, не довіряти чи боятися. Вже потім на лобі з'являються холодні краплі поту, і зрештою — тебе вражає відкриття: ти відчуваєш щось схоже на ревності, усвідомлюєш те, що з твоїм ворогом розібралися без тебе, за тебе. Того дня мені самому довелося того скуштувати...

Повідомлення про передчасну кончину Марата надійшло до мене за годину після його вбивства. Цілий вечір опісля я уявляв його смерть і те, що він відчував тієї миті, коли товстезний кухонний ніж пройшов між його другим і третім ребрами... Мене охопив жах і подив. Не могло це чудовисько так просто згинути, не могло! Кожна секунда, що, до речі, видавалася мені вічністю, дарувала моїй уяві дедалі більше нових сумнівів. Чому я ставив собі такі запитання в тих обставинах,

коли мав бути в майже божевільному захваті? Скільки не думав, відповідь не приходить до моєї голови... Можливо, той тиран, що прирік на страждання всю нашу державу, таки зумів розбудити в мені якісь співчуття? Ну, вже ні... Якась нісенітниця! Я просто не зрозумів, що саме буде далі: чи покотяться голови інших представників Конвенту, чи ми, нарешті, керуватимемося Свободою, Рівністю й Братерством? І, головне — чи не зникла Революція разом із Маратом?

1.8. У замішанні

Якою ж кумедною є людська свідомість! Зазвичай після смерті істинних тиранів народ бачить месій у їхніх убивцях, прославляючи той кинджал або отруту, якими було вигнано біса з багатостраждальних сторінок Історії. Проте цього разу все сталося інакше: після загибелі фігура Жан-Поля повернула собі колишню несамовиту популярність. Люди говорять: «Цінуєш, коли втрачаєш!». Ймовірно, французи, висловлюючись проти агресивних дій «нещасного» мерця, десь у глибинах свого приземленого розуму підтримували цього славетного душогуба. Мазохізм завжди був частиною нашого співтовариства, а зараз це набуло якнайкращого прояву... Ті, хто раніше волав про

відставку Марата, тепер волали про його славу. Ті, хто раніше повставав проти його диктатури, тепер заявляли: «За неї нам було б краще!» Ті, хто раніше лаяв його, тепер посилали йому своє благословення...

Цікаво, як було це бачити тим, хто ставився до Марата ще гірше від мене? До прикладу, які почуття сповнювали тіло його прекрасного вбивці? Адже ця дівчина зовні лагідна й чиста, немов безрозсудний ангел, в тілі якого киплять пристрасті й переживання... Чи могла вона не помітити своє фіаско? Я відверто їй співчував. Шарлотта Корде²¹ була справжньою республіканкою і, до того ж, зовсім юним тендітним створінням, що піддалося смертному гріху. Я був присутнім тоді, коли її судили, й можу з упевненістю сказати — більш гідної й благородної людини Господь не міг би створити! Будучи зовсім ніжною нетямущою дівчинкою, вона висловлювалася так, ніби її вустами говорив хтось інший, можливо, навіть один із великих філософів давнини... На саму Корде не можна було дивитися без щирого захоплення! Я був поруч тоді, коли цю дівчинку, одягнену в червону сукню, тягли на гільйотину. Там вона проявила себе, як дитя, чий інтерес до незвіданого не знає

---

²¹ Марі-Анна-Шарлотта де Корде д'Армон — французька дворянка, вбивця Марата.

меж! Коли Шарлоту підвели до знаряддя смерті, вона попросила ката не закривати машину від неї, адже вона бажала б вивчити великий винахід Гільйотена. Останнім же її вигуком була дуже коротка фраза, ледве чутна крізь загальний гамір: «Vive la France!»²². Я ніколи не думав, що дозволю своїм страхам коли-небудь вразити мене, але раптом — сталося: по моїй спині, від плечей до самого куприка, пробіглася орда мурах; руки раптом перейняли на себе атаку тремтіння; повіки самі по собі склепилися одна з одною, породжуючи на лобі глибокі зморшки... Почався мій Саспенс.

Моя свідомість несподівано відключилася! Я ніколи не думав, що Конвент власними руками відправить на плахту республіканців, вірних дітей Франції та друзів її народу. Ми щойно позбавили життя людину, що віддала життя на вітвар нашого благополуччя...

Тоді я усвідомив — Революція гинула не через смерть Марата, а через смерть тих, хто воював за неї всією душею. Я відчув, що в мене встромилася тисяча ножів... Усвідомлення того, що система, заснована самою Нацією, руйнується на моїх очах: все те, за що ми боролися так довго й самовіддано, гниє... Це саме те явище, яке найбільше душить і пригнічує! Тоді, коли побачив

---

²² Vive la France! (франц.) — Слава Франції!

відокремлену від тіла скривавлену голову того, що бився за загальні устої... Тоді, коли тиранія взяла гору над справедливістю... Тоді, коли лягла остання стіна нашого Пантеону... Світ перевернувся вдруге!

1.9. Хвороба Риму

Франція хрипіла в передсмертних судомах і спльовувала кров'ю на наші знамена. Конвент охопили потрясіння. Він руйнувався швидко, невблаганно й невідворотно... Я вів за собою всю країну, іронічно вказуючи їй на священні води Стіксу²³. Ми не встигали піднімати голови — їх одразу ж рубали... Безсудно, без права голосу... Просто рубали! І народ боявся. Знову його вразили побоювання, що стрясали весь наш Світ віками... Монархія!

Монархія, встановлена божевільним демократом! Що могло бути гірше?

Втім, гіршим могло бути тільки одне: страта. Нас страчували, як кухарі страчують надокучливих

---

²³ Ріка Стікс (гр. Styx; stygeo — ненавиджу, жахаюся) — одна з річок Аїду, що дев'ять разів обтікала підземне царство. Воду Стіксу вважали отруйною. Священими водами Стіксу клялися олімпійські боги. Назва річки вживається у вислові «піти на Стікс» у сенсі — померти.

мух на своїх кухнях. Нас убивали, як худобу. Вбивали заради задоволення власних амбіцій і заспокоєння внутрішніх буревіїв! Нас знищували, прикриваючись найбільш величним, тим, що проймає кожного француза — Волею! А ми мовчали... Наш «соціалізм» розвинувся до тієї абсурдної точки, коли він перетворює все навколо в руїни, а під цими руїнами ховає своїх батьків і дітей. Ми поховалися по норах, намагаючись перечекати негоду там, у дірах земної кори, що загнивали разом із нами самими...

Все ж, відаючи про реальну обстановку в Республіці, виступаючи проти встановленої диктатури, я ніяк не міг зрозуміти, що конкретно штовхнуло Комітети на звершення цього винищення... Мені навіть досьогодні здається, що в той час відповідь не зміг би дати навіть найбільш освідчений філософ. Однак через роки я таки наберуся сміливості пояснити вам, що відбувалося в ту сумну пору.

А пояснюється це все дуже просто — Конвент всього-на-всього був хворим. Одного непогідного дня він потрапив в кайдани якоїсь невідомої навіть самому Гіппократу хвороби! І в запаленні від неї в нього, могутнього Конвенту, не залишилося більше сил. Конвент сам зжер себе зсередини! Його «ідоли» лили криваві сльози. У Залі Засідань

мерзнула статуя Лепеллетье²⁴ ... Кістки народу обгризали пси Револуції!

1.10. Кому вигідно?

Часи народної смути змусили Конвент згадати про долю Титанів, вражених блискавками Зевса, проте допомогти нашим могутнім політикам спогади так і не зуміли. Не так вже воно й просто переконати людину, що її перо зламане, коли вона взагалі не хоче бачити тріщину. Звичайно, були в роботі цієї величної машини й позитивні сторони: те, що не мало стосунку до політичних мереж, вирішувалось абсолютно справедливо й за законами Честі. Відверто кажучи, проблема була навіть не в Робесп'єрі, а у звичайнісінькій користі. Утримуючи всі процесуарні організації в своїх руках тим чи іншим чином, він абияк, але все ж тримався на плаву. Конвент із величезною дірою в палубі, яка зростала, з кожною наступною секундою пропускаючи більше води, таки наближався до бажаних берегів. Проте крім усього він був овіяний якоюсь особливою отрутою — красномовством.

---

²⁴ Луї-Мішель Лепеллетье — французький політик і юрист, член Національного Конвенту і один із його засновників, народний депутат. Вважається «першою жертвою Великої французької революції».

Максиміліан був настільки ж чарівливою істотою, якими були свого часу сирени, тож досконало вивчив принципи усіх Комітетів і приборкав їх настільки швидко й дієво, наскільки це було можливо за таких обставин. Природно, його неймовірний потенціал щоденно згасав, перетворюючись, практично, на ніщо... І саме це «ніщо» вселяло йому нестерпне відчуття неповноцінності. Ну, а нам ще з давніх епох відомо — не існує більш руйнівної сили, ніж викликана в пориві люті й жаданої помсти.

Грізність і несподівана для всіх нас емоційність Максима, цього незрівнянного поета Революції, перетворювали Францію на безлюдне попелище. Сім'ї розлучались і гинули в кривавому якобінському вирі... Робесп'єр не міг не захоплюватися таким розвитком ситуації — тепер ніхто не наважився б виступати проти його одноосібного правління. Він просто втрачав глузд, потопаючи в прагненні до встановлення терористичного режиму.

1.11. Дещо про наше очікування і його наслідки

Насильство породжує насильство. Революція породжує нову Революцію. Конвент також породжував нову Революцію. Французи вийшли з

себе до тієї міри, що замість народу вже чути було не слова, а гармати. У будь-який момент ми готові були накинутися на представників тих партій, які лише самим своїм існуванням скинули Республіку до ганебної ями, викопаної свого часу для прокажених! Напруга зростала — ми терпляче чекали тієї межі, за якою лавина розплати обрушиться на голови ворогів Суспільства. Нам не вистачало лише одного слова, лише одного кривого погляду, через які жодна сила вже не змогла б зупинити наш рух за звільнення Націй (бо ми звільняли цілу Землю від тиранії новоявлених мучителів Франції)! Але очікування тривало майже нескінченно.

Можливо, народ тоді до кінця не розумів, що Робесп'єр намірився накинути на нього ярмо... І це було в порядку речей. Адже не можна так просто зрозуміти, що герой насправді виявився пройдисвітом. Так, я не міг говорити про його минуле — один лише дев'яносто третій рік чого був вартий! Проте, заїкнутися про його майбутнє було мені не по праву... Відверто сказати, я й надалі, десь в глибині душі, вважав Максиміліана невинним у подіях, що відбувалися тоді. Але мої особисті упередження не відігравали в цій історії навіть найменшої ролі — я розумів, що сонце Робесп'єра вже хилилося на захід...

Що довше ми жили примарами всього, що

безповоротно пішло, то більше Максим був схожим на чудовисько. Очікування народу породили на наших теренах істинного деспота.

1.12. Востаннє

Проте, посилаючись на минулі мої висновки, я можу стверджувати: зведене людиною руйнується; наділені владою по волі народу народом і скидаються. Це правило старе, як і всі інші, але досі не втратило свого змісту — принаймні, я бажав цього усією душею. Отже, двоє впало... Залишився лише один. Конвент вирував. Кожна його піщинка то піддавалася подиху вітру, то важчала у воді, опускаючись на самісіньке дно, то прилипала до каменів. Цей цикл вічний, непереборний для всіх людських сил, ознаменував нам, Конвенту, Народу, Франції новий день — день термідора.

Зал Засідань був неслухняний і небезпечний, як сама стихія. Депутати не переводили подиху між вигуками. Вони не чули й не помічали нікого навколо, окрім самих себе. Найзначнішим цього дня був вихід Робесп'єра на трибуну. Він сховався, немов покійний Людовик на ешафот — з гордо піднесеною головою, божевільним блиском в очах, спухлими в агонії безсонних ночей повіками, обвислими рисами несподівано постарілого обличчя. Він готовий був боротися морально, але

його фізичні сили вже дуже давно зів'яли.

Його голос лунав, як лунає передмертне ревіння лева. Його спокійні рухи жодним чином не приховували тієї завірюхи, що неподільно володарювала над його тілом. Його очі приховували чоловічі сльози, викликані жалістю до самого себе...

— Ви називаєте мене тираном! Мене — мученика й засновника Революції! Мене — її першого представника! Мене — її поета! Я завоював свободу не лише собі, а й кожному вірному громадянину Франції! Спогади про мої діяння неможливо стерти зі сторінок Історії! Мої діяння, ідеї й прагнення — ось, що є набагато більшим, ніж перемога у будь-якій війні! Я кинув своє життя, інтереси, сили у вічне Полум'я Республіки! Я віддав все за Вашу Рівність, за Рівність Народу! А ви називаєте мене тираном?! Пам'ять, істина і суспільство мої єдині захисники перед стерв'ятниками, що бажають на клапті роздерти моє тіло! Кожен із тих зрадників, які сміють висловлюватися проти роботи Комітету Порятунку, знайте — ви будете покарані ніким іншим, як самим народом! А шлях зрештою переможе й відріже щільно сплетений мотузок ваших життів! Знайте також, що я говорю від імені тих, кого Революція в моїй особі з рабів просунула до вільних, незалежних і патріотично налаштованих

людей! І якщо ви надумалися виступати проти мене, знайте — ви кидаєте виклик усьому Соціуму!

Він зійшов з трибуни. Таким чином, він відмовлявся від неї востаннє! За спиною «Кроноса» звучали зневажливі крики, що звинувачували його в усіх скоєних і не скоєних злочинах. Прокляття, що сипалися на нього, здавалося, з самісіньких Небес, гуркотіли блискавками й розпалювали в Тюїльрі негасиме полум'я. Мое горло тоді охопило залізне кільце, що пізніше стало в нім же грудкою. Я дивився на героя своєї юності й розумів — настала межа його влади. Я дивився на революціонера й розумів — незабаром він сам прийде на побачення до своїх жертв. Я дивився на Максима й розумів — Нерон відіграв на дудці його останню мелодію.

Але все ж мені слід зізнатися, що у відчаї Робесп'єр здавався лише могутнішим. Він був здатен викликати до себе глибокий жаль і повагу водночас. Тут, під безглузді кепкування патріотів, поміж ворожих вогнів, посеред зрадницької урочистості, — він здавався великим! Проте навіть велич не змогла вберегти найбільш затяту й грізну людину всієї Республіки від гнівного погляду Долі. Підсумком його слів, його переконань, його дій і зрештою його самого було дев'яте число — те саме число, коли він вже зійшов до гільйотини.

1.13. В ім'я народу народився, на благо

народу й помреш

Поезія «Катові»

Світанок білий відчаєм горить,
І біль стрибає в променях зрання...
Там тихо кат обвинувачення глаголить —
Йому за те обіцяно порожнєє звання.
Його рука тремтить, ламаються слова,
І голки впоперек утримують язик,
Надмірно кирпатить носа,
хоч від вітру тріщить голова,
І погляд холодний — він до страти
невинних вже звик.

Ти не турбуйся, кате!
Здійснено буде твій вирок,
Коли на лезі заграє гостра грань!
Та не заповнить совісті дірок
Безглузда помста... Хоч рань, хоч не рань!
Твоїм пальцям петля і зашморг уже милі,
І доля твоя ешафотом протерта...
Проте, не шукай справедливості в силі,
Сьогодні ти — кат, а завтра вже жертва!
Ти не звертай уваги на премудрість
кепкувань,
Виконуй свій борг перед більшим катом.
Озирнись! І будь глухий до гукань,
Що громом лунають над проклятим лицем!

Подивись! Зібралось глядачів чимало —
І кожен за суддю себе вважа!
Лише видовищ їм в житті не вистачало,
Їм би до хліба ще додати і ножа!
Почуй! Нехай трепеще жалюгідний розум!
Дріб барабану й нарікання здичавілого
меча
Волають тобі гордовитою прозою!
Сьогодні рубай...
А завтра тебе вже зрубають з плеча!

Я повільно просувався в натовпі людей, які кричали з усіх натужних сил. Втім, зараз мені було зовсім не до них... Я пильно спостерігав за повільним і переривчастим (з вини бурхливого народу) просуванням хисткого воза, на якому тряслися Сен-Жюст²⁵ і Робесп'єр. Це видовище було прекрасним і водночас нестерпним. Що ж, задумавши комедію, ми написали драму; підіймаючи Максиміліана на саму вершину, ми вказали йому шлях до спуску.

---

25 Антуан Сен-Жюст — діяч Великої Французької Революції, член Якобінського клубу й Комітету Громадського Спасіння. Наймолодший із депутатів, обраних до Національного Конвенту 1792 року, Сен-Жюст швидко просунувся та посів своє місце серед лідерів уряду Французької Першої Республіки.

Від скривавленої пов'язки на голові цього Титана неможливо було відірвати погляд — вона сама вселяла жах більший, ніж могла б вселити вся чернь, що зібралася на площі Революції. Очі Робесп'єра горіли непідробним вогнем, що долав навіть сонячне світло. Його ледь помітні брови супилися з-під недбалого сплетення бинтів. Його лоб розітнула потворна зморшка. Здавалось, усім своїм виглядом він переслідував мету — хотів побачити на обличчях всіх своїх катів замішання і востаннє вселити страх в наші серця.

Жоден із тих, кого скарали того дня лезом, не зронив ні слова... Ніхто, окрім Максима. Коли кат нещадно зірвав з його щелепи пов'язку й та, скроплена кров'ю, падала до землі, він заревів від болю, і цей крик... Його було чути на милі! Це був зовсім не людський вигук! Ні, крізь його вуста нестямно, майже до блювоти, глаголила Революція... І ось, лише одна секунда... Тепер я бачив по-звіриному відокремлені від тіл голови Кутона²⁶, Антуана, Максиміліана та інших його сподвижників! Ці мерзенні перекошені пики, застигли у своєму передсмертному виразі жаху,

---

²⁶ Жорж Огюст Кутон — один із представників Конвенту, народний депутат. За його ініціативою було прийнято закон, який дозволяв майже без суду гільйотинувати всіх «підозрілих».

викликали у людей захоплення. А я зрозумів — всі, хто ляскав в долоні й кричав тоді хвалу, були звичайними варварами. Варварами, що знищили одного зі своїх і радіють цьому!

Символи Терору були мертві — на їхні бліді лоби падало світло нової Франції. І це було незабутньо... Саме так ми поклали початок кінцю нашої Великої Революції! Саме так ми знищили всіх, хто створив нас самих! Саме так із найвідоміших залишилися найнещасніші! Саме так ми крізь страх зрівняли із землею тих, хто не боявся! Так починалася Нова Епоха...

Частина II. У ваганнях

2.1. Від більшого до меншого

Роки зруйнували все, у що я так наполегливо вірив. Зрештою, я зрозумів — не варто вірити чи сподіватися, доки всі твої марення, всі до одного, не буде виконано. Мої мрії були нездійсненними! Чи означало це, що я перестав вірити? Серце говорило мені: замінивши Комітет на Директорію²⁷, ми

---

²⁷ Директорія — у 1794–1799 керівний орган правління державою (уряд) в останній період Великої французької революції; також устрій та період в історії Франції. Правління

просто замінили одну петлю на іншу, перекривши шлях Террору, ми грозилися відкрити його для жорсткішого повернення Монархії. Від цього в моїх жилах безупинно холонула кров... Вже кілька днів поспіль я не мав і години відпочинку.

Аж раптом перо вирвалося з моїх тремтячих пальців.

— Громадянине Мерсьє! Дозвольте?

Мої виливи на папір було зупинено щонайбезцеремонніше, і я звів втомлений погляд запалених очей на причину мого занепокоєння. Одягнений у безформні червоні штани в синю смужку, жовтаву сорочку, надійно сховану під жилетом, і чорні запилені туфлі з низьким каблуком, він поглядав на мене з якоюсь тривогою незрозумілого походження. Втім, загалом його можна було зрозуміти — мій вигляд теж не був аж ніяк багатообіцяючим... Я в'янув, чекаючи на розквітання.

— Чому ти досі звертаєшся до мене на «Ви», Льберте?! Хіба Республіка не надала тобі право говорити зі мною на рівних? — мій голос лунав роздратовано, мов голос сторожового пса, який охороняє свою будку. Та вищезгаданий чоловік

Директорії характеризувалося лавіруванням між правими та лівими, що викликало постійні політичні кризи — найбільші в жерміналі та вандем'єрі.

стримано мовчав, а потім просто знизав плечима й обережно причинив за собою двері, намагаючись не здійснити зайвого шуму. — Ну, відповідай же!

— Так, пане. Але вона не забрала в мене права вважати вас своїм сюзереном, — зробивши пару кроків до секретера, він зупинився. З-під його сивих брів блиснули два блакитних сапфіри. — Ви сьогодні поганий вигляд маєте. Можливо, є сенс покликати лікаря? Цей нероба Перуа все одно...

— Ні, цього ранку я відправив його на вулицю Кордельєрів: він пихкотить над тими, хто виявився нещаснішим за мене, — на мить я затнувся, розглядаючи свого слугу з голови до п'ят, і знову взявся за перо. — Якщо це все, що ти хотів мені сказати, то можеш бути вільним.

— Ні, мсьє. Я повинен вам повідомити ще одну річ. Там, у коридорі, вже хвилин десять точно, стовбичить посол від громадянина Барраса²⁸. Він заявив, що його депеша призначена тільки для ваших рук і очей, а мені не належить споглядати ту секретну інформацію. Він наполягає на приватній аудієнції.

Слова Ільберта пройшли крізь вуха, але краєм

---

²⁸ Поль Баррас — французький політичний діяч, віконт, учасник Великої Французької Революції, член Директорії і народний депутат. Відіграв важливу роль у сходженні Наполеона Першого до влади.

зуміли зачепити душу. Вони лунали туманно, ніби каяття на паперті. Того часу термінові депеші від правлячих осіб означали лише дві речі: чергова спроба повстання або оголошення війни. Що ж чекало на мене цього разу? Невже світ розколовся під гуркіт гармат? Невже на нас чекали блискавки металу? Невже знову наш нещасний народ повинен був віддати свої душі?! Отже, знову на наших тоненьких струнах грало лицедійство. Я майже до крові закусив нижню суху губу й нахилився вперед. У кімнаті пролунав мій стриманий голос. Складалося враження, що він належав швидше не мені, а великому мученику минулого:

— Нехай увійде.

— Як щодо Перуа?

— Я не повторюватиму двічі.

— До вас просився син.

— До мене зараз проситься сама Франція! Я прийду до Жака пізніше.

Чоловік одразу обдарував мене холодним поглядом і поспішно розвернувся на каблуках. Трьома кроками він перетнув кімнату й вийшов за двері. Кожна секунда тепер була для мене великим потрясінням, дедалі більшим страхом увінчувалася кожна мить мого існування.